

УДК 336.71(497.1)“192/193”
339.727.22(497.1:436)“192/193”

DOI: <https://doi.org/10.31212/kapital.2023.23.ale.51-97>

Др Весна С. Алексић*

CREDITANSTALT-WIENER BANKVEREIN
КАО ПРИМЕР УПЛИВА МЕЂУНАРОДНОГ
ФИНАНСИЈСКОГ КАПИТАЛА У ПРИВРЕДУ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ¹

Апстракт: Страни финансијски капитал био је важан чинилац у економском развоју Краљевине Југославије. Овај рад представља студију случаја највеће аустријске банке између два светска рата настале спајањем реномираних банака *Österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe* са *Wiener Bankverein*-ом, у којима је након Првог светског рата био сконцентрисан новац великих белгијских, швајцарских, америчких и на крају немачких банака. Такође, рад настоји да укаже на правац кретања капитала ових банака у новооснованој држави као и на то колико су дневно-политичка дешавања, као и глобалне економске прилике, имале утицаја на (не)успешно пласирање међународног капитала у привреду предратне Југославије.

* Научни саветник, Институт за новију историју Србије, Београд.
vesna.alexich@gmail.com

1 Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

Кључне речи: Creditanstalt, Wiener Bankverein, Краљевина Југославија, страни капитал, банкарство, економска криза

Увод

На самом почетку друге половине XIX века кључни разлог за оснивање прве акционарске банке у Хабсбуршкој монархији била је најавна оснивања страних банака на главном бечком тргу. Тако је према идеји браће Исака и Емила Переира (који су још 1852. године основали банку *Crédit Mobilier* у Паризу), требала да се оснује слична банка са великим основним капиталом у Монархији као и у другим европским државама. Браћа Переир су свој пословни пут на аустријском тлу већ били прокрчили 1855. године када су купили обвезнице аустријске државне железнице. Међутим, ова идеја о оснивању аустријске верзије *Crédit Mobilier*-а сусрела се са жестокиим отпором *Банкарске куће Ротшилд*. Она је успешно спречила њено оснивање захваљујући чињеници да је аустријски министар финансија Фон Брук био присни пријатељ породице Ротшилд још из времена када је као директор водио тршћанску испоставу Компаније Лојд (иначе у власништву Ротшилда).²

-
- 2 Franz Baltzarek, "Finanzrevolutionen, Industrialisierung und Crédit Mobilier Banken in der Habsburgmonarchie", *150 Jahre österreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas*, eds. O. Rathkolb, T. Venus, U. Zimmerl, (Wien: Bank Austria Creditanstalt, 2005), 12–36; Hannes Androsch, Vorwort, "Betrachtungen über Werden, Wirken und Verschwinden der Creditanstalt, und warum Geschichts- wie Zukunftsvergessenheit wirtschafts- und gesellschaftspolitische Kardinalsünden sind": Franz Weber, *Vor dem großen Krach. Österreichs Banken in der Zwischenkriegszeit am Beispiel der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. Studien zur Wirtschaftsgeschichte und Wirtschaftspolitik*. eds. H. Matis, R. Sandgruber, Band 9. (Wien. Köln. Weimar: Böhlau Verlag, 2016), IX.

Тако је на иницијативу Макса Егона Првог од Фурстенберга и бечке *Банкарске куће Ротшилд*, исте године, уместо аустријске верзије *Crédit Mobilier*-а, чији је почетни капитал требало да буде 56,6 милиона гулдена, основана *Österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe (Creditanstalt)* банка, са почетних 100 милиона гулдена и много јаснијом „аустријском орјентацијом“. Циљ нове банке у којој су акције у вредности од 60 милиона гулдена биле у рукама Фурстенберга и Ротшилда, био је да постане централно извориште новца за читаву индустрију као и за изградњу железничког система. Ротшилди су на овај начин поставили нов и важан стуб Хабсбуршког царства, с обзиром на чињеницу да је ова банка ускоро постала доминантна финансијска институција у земљи. У кратком року, *Creditanstalt* је омогућио Ротшилдима водећу позицију у изградњи железничке мреже у централној Европи. Истовремено, представљао је модел за нове акционарске банке које су се током 1860-их година оснивале у Монархији, попут: *Allgemeine Bodencredit-Anstalt* (која је 1866. преузела продају државних добара од аустријске Народне банке и тако постала банка царске породице), *Anglo-Österreichische Bank*, затим 1869. године *Wiener Bankverein* и 1870. године *Unionbank*. Након оснивања, све су следиле статуте *Creditanstalt* које је Министарство финансија сматрало стандардом.³

Приватне и акционарске банке су имале велике користи током фазе економског процвата у ери „Gründerzeit“ у периоду од 1867. до 1873. године. Било је то време Аустроугарске нагодбе и стварања двојне

3 Oliver Rathkolb et al., “Die Wiener Großbanken und der Aufbau einer zukunftsweisenden Finanzarchitektur (1855-1914)”, *150 Jahre österreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas*, (Wien: Bank Austria Creditanstalt, 2005), 11–110.

монархије 1867. године, доношења такозваног Децембарског устава, затим преласка са рестриктивне на прогресивну монетарну политику и тзв. „чудесне жетве“ из исте године. Специфична мешавина друштвеног оптимизма и еуфорије довела је до оживљавања економије па тако, док је почетком 1867. у аустријској половини царства било само 11 банака (укључујући и Народну банку), тај број се попео на 141 до маја 1873. За само три године (у периоду од 1867. до 1869) основано је 36 нових банака.⁴ Међу оснивачима приватних банака посебно се истицао висок проценат Јевреја, што је свакако био резултат потпуних грађанских слобода, односно правне једнакости коју су добили поменути Децембарским уставом. У том периоду су се поред грађевинских фирми, готово преко ноћи појављивали бројни банкарски фондови, шпекулативне и преварантске банке, попут такозваних брокерских банака. Списак оваквих банака (посебно укључујући оне које су се бавиле шпекулацијама са земљом) био је веома дугачак, а на њему су се посебно истицала имена банкарских кућа *Singer, Morcutti, Walter & Co*, и других.⁵ Међутим, у тим шпекулативним трансакцијама су учествовале, такође, и неке велике приватне и нешто мање акционарске банке. Када су услед неопрезне пословне политике у финансијске проблеме запале велике акционарске банке *Wiener Bankverein* и *Boden-Creditanstalt*, само захваљујући гаранцијама Банкарске куће *Ротшилд* и председника бечке берзе Мо-

4 Peter Eigner et al., *Geschichte der österreichischen Privatbanken*, (Wien: Springer, 2018), 65–66.

5 Charles P. Kindleberger, et al., *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*, (New York: Macmillan, 2011), 63.

рица Водианера успеле су да добију кредит аустријске Народне банке.⁶

Историја Ротшилда у Бечу, истовремено, говори о брзом финансијском али релативно спором друштвеном успону породице која није имала дилему где јој је место на задатој друштвеној лествици. Иако је њихова банкарска кућа заједно са *Creditanstalt*-ом остала у овом периоду лидер у финансирању железничких компанија, у друштвеном контексту Ротшилди су били представници такозваног „zweiten Gesellschaft“ (у слободном преводу „другоразредног високог друштва“), што је подразумевало да не припадају наследној аристократији неспорног првог реда. Тек 1861. године Анселмо Ротшилд је добио место у Царском савету, док су његов син Алберт Ротшилд и његова супруга били први Јевреји који су 1887. године добили највеће друштвено признање, односно право да буду званично представљани на суду. Албертов брат Натањел Ротшилд је такође пронашао свој пут у бечко племство, што је у време њиховог оца и деде било потпуно немогуће.⁷

Када је у мају 1873. дошло до пада берзе и када су се многе компаније и банке нашле пред банкротом, испоставило се да је међу акционарима који су тада пре-

6 *Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein 1855-1955*, (Wien: Bank Austria Creditanstalt, 1957), 4–151.

7 Ротшилди су одувек били поносни на свој јеврејски идентитет, што се сматрало за не баш идеалан предуслов напредовања у антисемитском друштву. Аустријски историчари су писали да је „раст богатства у комбинацији са све већим утицајем наишао на све већу завист, посебно Карла Лојгера и Хришћанско социјалне партије која је подстицала антисемитизам, а Ротшилди су постали парадигма за богате и свемоћне Јевреје, мада је Лојгер касније као градоначелник Беча брзо открио 'колико би било тешко без Ротшилда'“ види: Peter Eigner и др. *Geschichte der österreichischen Privatbanken*, 67.

трпели велике губитке, било припадника свих друштвених класа. Укупна штета од пада берзе и вредности обвезница и хартија од вредности на аустријском тржишту била је око 1,5 милијарди гулдена. Економска криза ипак је погодила Мађарску више од Аустрије, па је државни банкрот могао да се спречи само добијањем зајма од 150 милиона гулдена управо од конзорцијума на челу са Ротшилдовом банком *Creditanstalt* и то под, како су неки сматрали, изузетно неповољним условима.⁸

Готово сви друштвени слојеви, мада у различитој мери, били су привучени лажним понудама и примамљивим обећањима о брзим зарадама и учествовали су у спекулацијама, а неки од њих су 1873. године изгубили читава богатства. Стога не чуди што је и реакција народа на кризу била снажна. Већина је, нажалост, одговорност за ову пропаст приписивала „берзанским Јеврејима“ („*Vörsenjuden*“). Истовремено је дошло до оштрог заокрета од високо либералних вредности који су красили период „*Gründerzeit*“ ка антилиберализму и антисемитизму који су све приметније јачали. Финансијски и берзански систем је тада подлегао првим прописима и већ 1875. године на снагу је ступио нови берзански закон. На основу сугестија *Банкарске куће Ротшилд* и председника берзе Морица Водианера, консолидована је трговина хартијама од вредности, а 1877. године отворена је у Бечу нова зграда берзе.⁹ Истовремено, ојачале су везе између акционарских банака и индустрије и започео је период у којем су банке постале покретачка снага индустријализације земље. Учествовале су у оснивању компанија и претварању постојећих у акционарска друштва као и у њиховом кредитирању.

8 Исто, 65–66.

9 Исто, 69–70.

Место у управном или надзорном одбору оваквих компанија било је израз управо тих интензивних пословних односа. Појавили су се огромни индустријски конзорцијуми банака, који су читаве индустријске комплексе стављали под своје окриље.¹⁰

Највећа карактеристика аустријског финансијског система у овом периоду била је зависност њеног банкарства од државе, која је опет радила готово искључиво са бечким банкама. Овде се мора нагласити и важна чињеница да је у периоду од 1873. до 1910. године *Rothschild-Creditanstalt-Diconto-Gesellschaft* конзорцијум преузео улогу главног државног банкара у оба дела Аустроугарског царства. Била је то својеврсна картелска групација коју је сачињавало око десетак финансијских институција, од којих је пет било немачких, а чији је циљ био да се избори са свим врстама крупних финансија које су укључивале и питања сигурности аустријских државних тела и институција. Одлука да то буде баш овај конзорцијум није се односила само на чињеницу да су Ротшилди поседовали широку финансијску међународну мрежу, огроман престиж, конкурентност и енормну количину капитала, већ и на то да су годинама уназад били дубоко укључени у аустријске финансијске послове те да им је тај квази-монополистички положај омогућавао да пружи релативно повољније услове. Тржиште државних обвезница је тако било готово монополизовано од стране овог конзорцијума, што је било од велике важности за бечко банкарство.¹¹

10 Rondo Cameron, Bovykin, V. I. (eds.), *International Banking 1870-1914*, (Oxford University Press, 1992), 335.

11 György Kövér, "The Rothschild Consortium and the State Debt of the Austro-Hungarian Monarchy", *The Hungarian Historical Review*, 7, 2/2018, 250–273.

Иако је на самом почетку био *ad hoc* организован да би ограничио конкуренцију међу банкарима када је у питању био аустријски државни зајам, *Rothschild-Creditanstalt-Diconto-Gesellschaft* конзорцијум временом се развио у готово сталну финансијску организацију. Његову хегемонију привремено је угрозила 1877. године управо *Wiener Bankverein*, када је заједно са групом банака стекла право на другу емисију обвезница у износу од 70 милиона гулдена. Овој групи припадале су још две бечке банке, *Österreichische Boden-Credit-Anstalt* и *Anglo-Österreichische Bank*, док су од страних партнера најважније биле *Deutsche Bank* и *Banque de Paris et des Pays-Bas*. Радило се о сарадњи савремених акционарских банака, с тим што су њихови контакти били ојачани и међусобним персоналним утицајима. Тако је између 1874. и 1901. године Георг Сиџенс директор *Deutsche Bank* истовремено био и директор *Wiener Bankverein*.¹² Ипак, успех из 1877. године био је само привремена победа ове, за оно време веома модерне међународне финансијске групације у Аустрији. Она је свакако имала све више успеха у иностранству, док су Ротшилди повратили хегемонију над аустријским државним зајмовима; „...штавише, били су толико моћни да су могли да интегришу *Boden-Credit-Anstalt* у своју групу 1886. године“¹³. *Wiener Bankverein* је поново била у игри за државни зајам 1903, године, када се заједно са још пет аустријских банака придружила управо *Rothschild-Creditanstalt-Diconto-Gesellschaft* конзорцијуму.¹⁴

12 Gerald D. Feldman i Peter Hertner (eds). *Finance and Modernization: A Transnational and Transcontinental Perspective for the Nineteenth and Twentieth Centuries*, (London: Ashgate Publishing Ltd, 2008), 40–41.

13 *International Banking 1870-1914*, 336.

14 *Исто*, 337.

Аустријске банке су након 1870-их година оду-стале од кредитирања влада дуалне монархије добрим делом због све повољнијих трендова на тржишту капитала у новооснованим балканским државама. Почетком 1880-их година *Wiener Bankverein* уз помоћ *Deutsche Bank* и *Credit Lyonnais* повећава свој капитал са 8 на 25 милиона гулдена; почетком XX века увећава га за још 30 процената, с тим што је уочи Првог светског рата већ било само 18 процената акција у рукама страних, углавном немачких банака.¹⁵ Прво веће ангажовање *Wiener Bankverein* на Балкану било је у оквиру банкарског конзорцијума који је предводила управо *Deutsche Bank*, а у који су ушли *Schweizerische Kreditanstalt* и нешто касније *Dresdner Bank*. Овај конзорцијум основао је 1890. године *Bank für Orientalische Eisenbahnen*, препуштајући јој 45 % откупљених акција ранијег друштва за финансирање железница у европској Турској. Годину дана раније, 1889. учествовала је са *Österreichische Länderbank* у конзорцијуму за бугарске државне зајмове. Већ тада почиње инструментализовање и *Wiener Bankverein* у сасвим јасне политичке сврхе Царевине. Тако, 1905. године ова банка оснива у Софији *Balkanbank* са претензијама да посао прошири на што већи део Балкана, док уз помоћ француског капитала 1911. године оснива *Crédit Banque agraire de Bulgarie*. У међувремену, 1906. године, заједно са *Anglo-Österreichische Bank* а у сарадњи са француским финансијским капиталом, оснива у Букурешту *Bank Commerciale* која се врло брзо нашла међу пет најјачих банака у Румунији. *Wiener Bankverein* је била један од пионира у довођењу румунске производње нафте на

15 Упркос очитом паду у учешћу страних акционара, *Wiener Bankverein* је и даље била једна од финансијских институција – попут *Boden Credit-Anstalt* – са израженим међународним карактером, види: *International Banking 1870-1914*, 330.

међународно тржиште и то тако што је 1890. основала финансијску компанију у Будимпешти под називом *Magyar Ipar es Kereskedelmi Bank Rt.*, а делимично и куповином акција „*Rumanian petroleum company*“, две године касније. Након 1903. *Deutsche Bank* преузима финансирање румунске нафтне индустрије и истовремено закључује савез са компанијом „*Shell*“ у Европи и покреће, практично, рат цена са другом америчком компанијом „*Standard Oil*“. Упркос томе, *Wiener Bankverein* је задржао свој интерес и у „*Deutsche Petroleum-Aktien Gesellschaft*“, који је био основан у циљу куповине обвезница, као и у „*Petroleum Produkte AG*“, која је била агенцији за продају нафте ове банкарске групације. Три године касније обе банке су показале интересовање за улагања у послове који су се односили на изградњу источних железница. Тако је *Wiener Bankverein* отворила филијалу у Цариграду, док је *Deutsche Orient Bank* исто урадила у Цариграду, Александрији и Каиру.¹⁶

Настојећи да пронађе новчано и привредно тржиште у којем би независна од финансијског капитала западноевропских али и угарских банака могла самосталније да послује, *Wiener Bankverein* се врло рано обрела у Босни и Херцеговини. Користећи се подршком и повластицама које јој је пружала Земаљска влада за Босну и Херцеговину, основала је 1895. године *Привилеговану Земаљску банку за Босну и Херцеговину* у Сарајеву, истовремено преузимајући и послове *Кредитног завода и Босанско-херцеговачке пучке штедионице* у истом граду. Одличном пословном организацијом створила је за кратко време мрежу својих филијала (Мостар, Тузла, Брчко, Бјелина, Бања Лука), а преузела је и потпуну контролу над велепродајом дуванских производа, огра-

16 Исто, 338.

ничавајући тако своју пословну делатност искључиво на босанскохерцеговачку територију, што је, уосталом, био случај и са свим другим банкама страног капитала које су се до 1914. године оснивале на територији Босне и Херцеговине.¹⁷

Спрега индустријског и банкарског капитала крајем XIX и почетком XX века није била само карактеристика Аустроугарске већ и свих осталих модерних индустријских земаља оног времена. Међутим, оно што је њу одвајало од других држава била је чињеница да велике банке нигде нису имале тако одлучујућу улогу у економском животу, као што је то био случај у Аустроугарској монархији. Она је уједначавањем новца и валутном реформом крајем XIX века омогућила стабилизацију новца и поједноставила новчано пословање, убрзала развитак новчане и кредитне привреде као и банкарског система и финансијског капитала на читавом простору своје државе.¹⁸ Пошто се налазила на „свом терену“, *Wiener Bankverein* је несметано могла да врши експанзију путем оснивања филијале у Загребу 1908. године, у литератури и архивској грађи познатије под називом *Hrvatska podružnica Wiener Bankverein*. Она се бавила типично банкарским пословима, али је уз свестрану подршку државе настојала да нађе што јачу пословну базу у индустрији, имајући већину акција у неколико врло напредних хрватских и словеначких предузећа, попут Шумског предузећа „Славекс“ и Фабрике

17 *Les banques en Yougoslavie*, „Kraljevina SHS, Jugoslovensko novinarsko udruženje“, Beograd, 1927, 136; Љубомир Ст Косиер, Ваца Ристић, *Водеће институције у националном банкарству Босне*, (Београд, Љубљана: Банкарство, 1924), 344.

18 Alexander Gerschenkron, *An Economic Spurt that Failed: Four Lectures in Austrian History*, (New Jersey: Princeton University Press, 1977), 49.

хартије „Вевче“ и „Медводе ин Горичане“.¹⁹ Тако је, оно што је на другим просторима Балкана била привилегија осталих чланица банкарских конзорцијума у којима је учествовала, на подручју Хрватске, Славоније, Словеније и посебно Загреба, била искључиво њена. Ово ширење економског као и политичког и културног утицаја Беча, било је од огромног значаја и оставило је дубоког трага у времену које је долазило и у којем *Hrvatska podružnica Wiener Bankverein* није више пословала у оквиру својих државних граница.

У Србији се опет, све до почетка XX века банкарски систем заснивао на великом броју малих банака и штедионица које су своју пословну делатност сводиле само на позајмице сељацима и трговцима. Озбиљније пословне ангажмане у привредном животу земље онемогућавао им је, пре свега, веома мали расположиви капитал.²⁰ Зато, 1882. године *Österreichische Länderbank* успева, да у сарадњи са *Comptoir d'Escompte* из Париза оснује прву „банку кћер“ у Србији – *Српску кредитну банку*. Нова банка страног капитала појавила се 1888. године под именом *Банка Андрејевић и Ко*. У сарадњи са њеним оснивачем *Pester Ungarische Commerzialbank*, годину дана раније, банка *Wiener Bankverein* учествује у финансирању послова са дуваном у Србији. Од тада, она у више махова испитује идеју отварања своје филијале у Београду. Највише изгледа за успех имала је 1911. го-

19 Ivo Belin, „Koncentracija novčanih zavoda“: *Jugoslovenska njiva*, god. 3, Zagreb, 1919, 165; „Опште југословенско банкарско друштво и његова фамилија у усходећој линији“, *Анализа биланса додатак Народном благостању*, II, 20, Београд, 17. 5. 1930, 87–89.

20 Mijo Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*, (Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1952), 313–314; Danica, Milić, „Pregled delatnosti stranog kapitala u Srbiji do Prvog svetskog rata“, *Historijski pregled*, 2/1964, 100–102.

дине када је удружена у конзорцијум са већ поменутом угарском банком, конкурисала за зајам граду Београду. Како није успела да га добије; због све снажнијег уплива француског, британског и чешког капитала, али и због све заостреније спољнополитичке ситуације, била је приморана да се повуче са ових простора. Поново се појавила тек у току Првог светског рата за време аустро-угарске окупације Србије. Тада се Министарство рата Царевине, које је припремало анексију ове области аустријском делу, посебно заложило око филијале *Wiener Bankverein*, која је 1916. године отворена у Београду. Ипак, и поред многих олакшица, војна управа непрестано је ометала развијање послова ове филијале тако што је контролисала пољопривредне приносе, природна богатства и индустријска постројења Србије.²¹ Без обзира на ово прилично неспретно ангажовање у току рата, показаће се да је боравак *Wiener Bankverein* у Србији био од пресудне важности за њену даљу егзистенцију на овим просторима након завршетка Првог светског рата и распада Монархије.

Бечке банке и распад Аустроугарске монархије

Мировним уговором у Сенжермену, од некада моћне Аустроугарске државе остала је једна мала, ратом уништена, економски разорена и финансијски потпуно сломљена Аустрија. Држава која је сведена на девети део ранијег броја становника и шестину раније територије била је потпуно одвојена од својих некада веома важних тржишта, индустријских предузећа, мор-

21 Andrej Mitrović, "Strane banke u Srbiji 1882–1914", *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1/1997, 9–24; isti, *Ungarische Commercialbank na Balkanu do 1918. godine*, „Zbornik Matice srpske“, 34/1986, 55–75.

ских лука и плодних равница. Жељено уједињење са Немачком није долазило у обзир, не толико због саме Аустрије, колико због у рату једва поражене Немачке.²² Од 12. новембра 1918. па све до маја 1922. године, када је образована Сајпелова „грађанска влада“, у Аустрији је владало у политичком али и економском погледу, право расуло. Помоћ је тада дошла од њених дојучерашњих непријатеља, Француске и Енглеске, које су, страхујући од нарастајућег социјалног незадовољства, преко Друштва народа започеле рад на финансијској обнови Аустрије. Учиниле су то тако што су повољним зајмом (1922) успеле да успоставе буџетску равнотежу у земљи.²³ Брз економски опоравак који је затим уследио,

22 Peter Berger et al., (ed.). *From Empire to Republic: Post-World War I Austria*, (Innsbruck University Press: 2016), 175–183; Mark Al-
linson, *Germany and Austria 1814–2000, Modern History for Mod-
ern Languages*, (London: Hodder Arnold, 2016), 57–63; Holger H.
Herwig, *The First World War Germany and Austria Hungary 1914–
1918*, (London: Bloomsbury Academic, 2014), 422–425; Милан Ђ.
Милојевић, *Из области наше спољне политике I*, Београд, 1932,
94–101.

23 Између владе Аустрије и влада Уједињеног Краљевства, Фран-
цуске, Италије и Чехословачке склопљен је у Женеви, 4. октобра
1922. Протокол за обнову Аустрије, којим се предвиђала поступ-
на обнова аустријске привреде под надзором Друштва народа.
Влада Шпаније је приступила овом протоколу 3. новембра 1922.
Он се састојао од три засебне декларације, којим су се потпис-
нице обвезале да неће кршити аустријску територијалну или
економску независност и да ће омогућити регулисање страних
зајмова које је требало да добије аустријска влада. Основан је
Одбор за контролу у циљу надгледања расподеле средстава то-
ком обнове. Трећом декларацијом је аустријској влади додељено
време потребно за уређење интерног законодавства у складу са
одредбама протокола као и право на жалбу на одређене одлуке
које је донео Одбор за контролу. Израђен је и детаљан програм
за уравнотежење аустријског буџета у року од приближно две
године, а земљи је 1924. године додељен кредит у износу од 26

последица је чињеница да је у Аустрији од укупно 17.000 индустријских предузећа колико их је имала Аустроугарска пре Првог светског рата, на њеној територији остало чак 6.283 предузећа или 37,6 %. Много важнија била је чињеница да су највеће бечке банке уз значајну интервенцију страног капитала успеле да сачувају своју финансијску стабилност.²⁴

Наиме, слом Монархије је довео и до слома њених банака, којима је била потпуно одузета њихова привредна база, с обзиром на то да су им пропала учешћа у великом броју индустријских предузећа која су након рата остала ван граница државе. Од некадашњих девет бечких банака са 143 филијале изван Аустрије, до 1924. године су се одржале само три најстарије (са девет преосталих филијала): *Creditanstalt für Handel und Gewerbe*, *Niederösterreichische Eskom Gesellschaft* и *Wiener Bankverein*, и то захваљујући правовременој одлуци да сачувају један део своје активе преношењем већег дела финансијског капитала у стране валуте, као и већ поме-

милиона фунти. Под контролом Друштва народа, унутрашња економија и систем јавних финансија су реформисани, а буџет уравнотежен, тако да се до 1926. године ова контрола потпуно повукла. Протокол из 1922. године допуњен је *Аустријским протоколом* потписаним 15. јула 1932, под којим су се владе Белгије, Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске, Француске, Италије и Холандије обавезале да ће позајмити аустријској влади 300 милиона аустријских шилинга за период од 20 година, види: Peter Gerlich, et al., „Austria: From Compromise to Authoritarianism“, *Conditions of Democracy in Europe, 1919-39*, (Wien: Springer, 2000), 40–58.

- 24 Ian Bickerton, *The Illusion Of Victory: The True Costs of Modern War*, (Melbourn University Press, 2011), 116–148; John Maynard Keynes, *The Economic Consequences Of The Peace: With A New Introduction By Michael Cox*, (Palgrave Macmillan, 2019), 143–144; Милан Ђ. Милојевић, н.д., 104–105.

нутом интервенцијом страног, у првом реду белгијског, швајцарског, енглеског, па и америчког капитала.²⁵

Тако је обнова банке *Wiener Bankverein* успела, пре свега, захваљујући томе што је 1920. године продат знатни пакет акција великом међународном конзорцијуму на чијем челу се налазила белгијска банка *Société générale de Belgique*. Захваљујући стриктној пословној политици која није подразумевала рад са капиталом који је долазио од ситних улагача и штедиша, већ искључиво рад са сопственим капиталом или великих индустријских и пословних коминтената, *Wiener Bankverein* успева да се одржи током фазе инфлације. Она тада успоставља директну везу с великим страним банкама уз помоћ којих успева да компанијама из свог конзорцијума омогући зајмове у страниј валути. Успела је да учешће *Société générale de Belgique* као и њене подружнице *Banque Belge pour l'Étranger* до краја исте године искористи веома уносно. Постигнут је споразум према којем су ове две белгијске финансијске институције омогућиле *Wiener Bankverein* кредитну линију од 30 милиона белгијских франака, чиме је успешно превазиђена стална опасност од повлачења новца из психолошких разлога и омогућено слободноје инвестирање у индустрију, саобраћај и рударство.²⁶

25 Alice Teichova, "Banking and Industry in Central-East Europe in the first decades of the 20th century", *150 Jahre oesterreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas* (ed. Oliver Rathkol, Theodor Venus, Ulrike Zimmerl), (Wien: Bank Austria Creditanstalt, 2005), 148–161.

26 Fritz Weber, *Vor dem großen Krach: Österreichs Banken in der Zwischenkriegszeit am Beispiel der Credit Anstalt fuer Handel und Gewerbe*, (Wien: Boehlau Verlag GmbH & Co, 2016), 83; „Опште југословенско банкарско друштво и његова фамилија у усходејој линији“, *Анализа биланса податак Народном благостању*, II, 20, Београд, 17. 5. 1930, 87–89.

Међутим, ситуација на њеном главном тржишту, Балкану, из основа се променила. Пре Првог светског рата био је то простор са различитим финансијским наслеђем. Тако је Краљевина Србија имала свој емисиони завод и националну валуту, док су остале територије које су ушле у састав нове државе имале различит финансијски положај у зависности од држава којима су припадале. Територије које су биле у саставу двојне монархије биле су окренуте банкарском систему који је симболизовала *Österreichisch-Ungarische Bank*, настала од привилеговане *Österreichische National-Bank*, основане још 1816. године у Бечу. Од 1873. новчана јединица Краљевине Србије била је динар, док је 1892. године као новчана јединица Аустроугарске монархије уведена круна.²⁷

Повезаност индустријског и банкарског капитала крајем XIX и почетком XX века није била само карактеристика Аустроугарске већ и свих других модерних индустријских земаља оног времена. Међутим, оно што је њу одвајало од других држава била је чињеница да велике банке нигде нису играле одлучујућу улогу у економском животу као што је то био случај у Аустроугарској монархији. Стога је готово немогуће наћи заједничку црту у банкарском систему који је постојао на југословенским просторима пре уједињења. Формирани у сасвим различитим политичким и економским околностима, делови будућег југословенског простора својевремено су функционисали на свој особени начин. При томе, ни банкарски систем који је постојао на територијама бивше двојне монархије није био јединствен. У Хрватској и Славонији банкарско наслеђе

27 Драгана Гњатовић и др. *Историја националног новца*, (Београд: Синекс, 2003), 166.

било је највеће, па је тако пред Први светски рат било 61 банка, 146 штедионица и 832 кредитне задруге. Територијална распоређеност ових завода је била таква да је само *Хрватска земаљска банка* имала седиште у Осијеку, док су средишта свих осталих најјачих банака и штедионица била сконцентрисана у Загребу. Њихова заједничка карактеристика била је да су махом осниване у другој половини XIX века, пре свега, с циљем улагања у развој индустрије. Свакако, најмоћнија банка по висини уложеног капитала и разгранатим пословима у привреди, била је *Прва хрватска штедионица*.²⁸

Разноликост се истовремено огледала и у времену када су почеле да се оснивају банке. Тако је у Словенији под утицајем Аустрије први новчани завод почео са радом још 1820, односно пуних двадесет година пре *Прве хрватске штедионице* отворене 1846. године, док је у Србији прва банка основана 1869 године.²⁹ Када су у питању новчани заводи са домаћим капиталом, они се у Словенији оснивају тек у првим деценијама XX века. Поред неколико најзначајних банака као што су *Љубљанска кредитна банка*, *Крањска дежелна* и *Словенска ескомптна банка*, главно обележје словеначког банкарства биле су разне штедионице (местне хранилнице) које су постојале готово у сваком месту. Најстарија је била *Крањска хранилница*, основана у Љубљани 1820.³⁰

28 Deželić Stanko, *Banke i Bankarstvo*, (Zagreb, 1921), 29.

29 Андреј Митровић, *Стране банке у Србији 1878–1914, политика, прогрес, европски оквири*, (Београд: Стубови културе, 2004), 54.

30 Када су у питању новчани заводи са домаћим капиталом, они се у Словенији оснивају тек у првим деценијама XX века. Поред неколико најзначајних банака као што су *Љубљанска кредитна банка*, *Крањска дежелна* и *Словенска ескомптна банка*, главно обележје словеначког банкарства биле су разне штедионице (местне хранилнице) које су постојале готово у сваком месту. Најстарија је била *Крањска хранилница*, основана у Љубљани

Кредитно пословање на територији Војводине обухватало је три врсте новчаних завода: банке, штедионице и задруге, односно друштва за штедњу. Тако је крајем XIX века било већ 42 банке од којих 26 у Банату, 11 у Бачкој и 5 у Срему. Поред 120 новчаних завода који су основани страним капиталом, било је ту и банака које су осниване домаћим капиталом попут *Српске задружне банке* и *Панчевачке кредитне банке*.³¹ Банкарство у Босни и Херцеговини било је до Првог светског рата сконцентрисано у педесетак новчаних завода и имало је изразито националну и конфесионалну ноту од којих су најснажнији били сконцентрисани у Сарајеву: *Земаљска банка за Босну и Херцеговину*, *Српска централна банка*, *Хрватска централна банка*, *Муслиманска централна банка*. Треба имати у виду да је у будући југословенски банкарски систем, поред већ набројаних финансијских система био инкорпориран и оријентални систем, с обзиром на то да у кратком мирнодопском периоду од завршетка Балканских до почетка Првог светског рата није могло доћи до интеграције банкарског сектора у Старој Србији и Македонији.³²

Имајући све ово у виду, *Wiener Bankverein* је вођена опрезном пословном политиком своје Управе, пажљиво бирала време у којем ће обновити старе по-

1820, види: Љубомир Косиер, *Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1884–1924*, (Загреб, 1924), 35; Žarko Lazarević, “Slovenian Banks during the Great Depression”, *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective*, Fourth Annual Conference of South-Eastern European Monetary History Network (SEEMHN), Belgrade 2009, 57.

31 Никола Л. Гаћеша, ур. *Историја банкарства у Војводини*, (Нови Сад: Матица српска, Војвођанска банка, 2001), 123.

32 Косиер, *Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 38.

зиције и изборити се за нове.³³ Бечке велике банке су веома флексибилно водиле своју политику прилагођавања структури одговарајућег привредног подручја. Тако су и решења економских односа с новонасталим националним државама била врло различита. Национализације, које су поједине државе наследнице започеле већ 1919. године, добрим делом су биле покренуте управо из страха од доминације аустријских економских и индустријских структура што је резултирало увођењем потпуно нових индустријских и трговинских политика у тим земљама. У периоду који је уследио, уложени су велики напори да се ова нова привредна дешавања прилагоде дешавањима у самом аустријском економском подручју и то је учињено, превасходно, спајањем сродних компанија, унутрашњом рационализацијом и променом производње. Испоставило се да су економске везе надилазиле нове границе и чинило се пожељним њихово одржавање, како реорганизацијом појединих грана привреде тако и покретањем нових холдинг компанија. То се посебно односило на текстилну, дрвну и дрвнопрерађивачку индустрију у коју су се све до 1918. сливала финансијска средства познатих домаћих и страних фондова. Тако је процењено да је основна имовина *Wiener Bankverein* у аустријскоугарској текстилној индустрији износила око милијарду круна, у индустрији петролеја 800 милиона, у машинској индустрији 300 милиона, а у рударској индустрији око 400 милиона круна.³⁴

33 У том период чланови Управе и Дирекције *Wiener Bankverein*-а су били већином аустријски Јевреји: Bernhard Popper-Artberg, Hugo Marcus, Sigmund Ichenhaeuser, Alfred Heinsheimer, др Wilhelm Adler и Oscar Pollak: Архив Југославије (АЈ), Министарство трговине и индустрије (65)-1498-2482.

34 *Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein*, 165.

Од свих бечких банака, *Wiener Bankverein* је била она која је имала највећу мрежу филијала и огранака пре рата и која је морала много тога да жртвује у односима са државама наследницама. Њене подружнице у Пољској преузела је 1921. године новооснована *Allgemeinen Bankverein in Polen AG* из Варшаве у којем је *Wiener Bankverein* ипак успео да сачува свој значајни удео. На исти начин је од чешких филијала основан *Allgemeinen Böhmischen Bankverein* у Прагу, као и *Mährischen Agrar- und Industrie-Bank* у Брну, које су заједнички наставиле да воде *Société générale de Belgique*, *Banque Belge Pour l'Etranger* и *Wiener Bankverein*. Банкарска мрежа на Оријенту, грађена годинама и уз много напора, а посебно подружнице у Цариграду и Смирни, морале су да буду напуштене убрзо након завршетка Првог светског рата, без икакве могућности да се са својом централом повежу на било који начин. До 1922. године *Wiener Bankverein* је сачувала своје филијале у Загребу, Будимпешти, румунском Черновицу као и две у северној Италији: Болзану и Мерану. Оно што је било такође веома важно, била је чињеница да је успела да оснује и једну нову филијалу, и то у Београду, јер јој је на руку свестрано ишла и политичко-економска ситуација у земљи њених нових суседа.³⁵

Међународни финансијски конзорцијум у новооснованој Краљевини СХС

Поменути банкарски конзорцијум, који је 1920. године отклонио опасност од банкротства *Wiener Bankverein*, предводила је једна од тада најстаријих и најмоћнијих европских банака, *Société générale de Belgique* из Брисела, основана још 1822. године под називом

35 Исто, 167.

Société Générale des Pays-Bas. Била је то, својевремено, прва инвестициона банка у Европи, настала у време када је Белгија била под холандском влашћу, тако да је у почетку власник највећег броја акција био холандски краљ Вилем Први. Након белгијске револуције 1830. године, променила је назив у *Société générale de Belgique* (*Société Générale*) и до оснивања белгијске Народне банке 1851. године била је и емисиона банка Белгије. Све до почетка 1880-их *Société Générale* се сматрала најзначајнијом белгијском мешовитом банком специјализованом за рударску и металуршку индустрију, да би до 1913. године постала центар важне финансијске и индустријске мреже која се проширила читавим светом. Њен инвестициони портфељ више се него удвостручио између 1880. и 1913. године, и то са 81 милиона на 202 милиона белгијских франака. На самом прелазу векова *Société Générale* се учврстила у два сектора која су између два светска рата постала темељ њеног даљег напретка: електрична енергија и развој колонијалних компанија.³⁶

Након Првог светског рата *Société Générale* је имала најбогатији портфељ хартија од вредности међу европским банкама. У то време је већ била апсолутни господар велике и богате металуршке индустрије у Белгији, а финансирала је и изградњу путева и нових угљенокопа. Југословенски економски стручњаци су сврставали годишње извештаје ове банке у ред најзначај-

36 Helma Houtman-De Smedt, "The banking system in Belgium through the centuries/Le système bancaire en Belgique à travers les siècles", *Handbook on the History of European Banks*, (ed. Pohl, Manfred), (Frankfurt: European Association for Banking History E.V, 1994), 84; Jo Cottenier и др. *Dossier La Société générale: 1822-1992*, (Bruxelles: Edition EPO, 1989), 27–28; Ginette Kurgan-van Hentenryk, "Finance and financiers in Belgium, 1880-1940", *Finance and financiers in European history, 1880-1960*, (ed. Cassis, Youssef), (Cambridge University Press, 1992), 321.

нијих докумената о тренутном стању светске привреде.³⁷ Њена подружница *Banque Belge pour l'Etranger* већ 1917. оснива своју подружницу у Њујорку, а 1919. смешта централу у Париз. Коначно, 1920. године заједно са швајцарском банком *Banque Commerciale de Bâle* (*Basler Handelsbank*) из Базела³⁸ учествује у реорганизацији огранака *Wiener Bankverein* у којој *Société Générale* препознаје свој пословни интерес. Наиме, конзорцијум је преко ове аустријске банке практично себи осигурао заступљеност у свим државама проистеклим из бивше Аустроугарске монархије.³⁹

У случају новоосноване Краљевине СХС, овај конзорцијум искористио је своје активности у *Wiener Bankverein*-у да већ 1919/20. године узме учешће у тада „национализованој“ *Земаљској банци за Босну и Херцеговину*.⁴⁰ Заправо је покретање иницијативе за национализацијом свих привредних субјеката, код којих је у потпуности или претежно ангажован страни капитал,

37 Eric Bussiere и др, *Industrialisation et sociétés en Europe occidentale 1880-1970*, Paris, 1997, 111–113; Kindleberger, Charles P. *Financial History of Western Europe*, Oxford University Press, 1993, 104.

38 *Banque Commerciale de Bâle* (*Basler Handelsbank*) основали су угледни представници индустријског и трговачког капитала из Базела, 1863. године са капиталом од 20 милиона франака. Од средине 1890-их, ова банка почиње да достиже ниво великих банака да би 1918. године бележла капитал од 60 милиона франака, види: *Dictionnaire historique de la Suisse*: <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/044716/2002-05-01/> (приступ: 11. 10. 2023).

39 Овом конзорцијуму придружила се у марту 1930. године и *Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft*, једна од тада најјачих банака у Немачкој, настала спајањем две истоимене банке које су заједно поседовале преко сто филијала у земљи и свету, види: „Опште југословенско банкарско друштво и његова фамилија у усходејој линији“, 87–89.

40 Weber, *Vor dem großen Krach*, 80; Косиер, Ристић, *Водеће институције у националном банкарству Босне*, 13.

било повезано са проширењем већ постојећег Закона о поступању са имовином поданика држава, који су у непријатељству са Србијом, од 17. августа 1915. године и Закона о узимању на знање и одобрењу одлуке Париске Економске конференције од 18. октобра 1916. године, на целу територију Краљевине СХС.⁴¹ На основу ових и каснијих законских прописа, национализација банака вршена је или путем асимилације завода или путем секвестрације, која је подразумевала судску забрану обављања банкарских послова и стављање таквих завода под контролу државног комесара.⁴² Међутим, за кратко време оваква национализација свела се на постављање у управне и надзорне одборе завода са страним капиталом „националних представника“, омогућавајући несметан улазак страног капитала у привреду Краљевине

41 *Службене новине Краљевине СХС*, I, 11, 27. 2. 1919; Годину дана касније донета је Уредба о имовини непријатељских поданика, у којој су детаљније наведене одредбе према којима ће се добра, права и интереси непријатељских поданика пријављивати, пописивати и стављати под државни секвестар и према којима ће се ликвидирати: *Службене новине Краљевине СХС*, II, 149, 10. 7. 1920; Закон о преласку целокупне имовине бивше Аустроугарске монархије у својину Краљевине СХС, по коме «сва имовина, како покретна тако и непокретна, која је била својина пређашње Аустроугарске државе, има се сматрати као општа државна својина, са којом има право располагања и распоређивања Влада Краљевине СХС», донет је две године касније: *Службене новине Краљевине СХС*, IV, 142, 30. 6. 1922.

42 Vjeran Pavlaković, Vladan Jovanović, “Struggling with State-Building in Interwar Yugoslavia” (Chapter 2) *Battling over the Balkans. Historiographical Questions and Controversies*, John R. Lampe, Constantin Iordachi (Eds.), (Budapest – New York: CEU Press, 2020), 97–146; Feliks Kohn, *Trgovački i pravni leksikon*, (Osijek: s. n., 1937), 820–821; секвестрација је била прописана на основу члана 249 Сенжерменског мировног уговора и члана 232 Трианонског уговора о миру.

СХС.⁴³ У случају *Земаљске банке за Босну и Херцеговину*, за председника и генералног директора је тада био постављен Никола Берковић, оснивач и председник Тговачко-обртничке коморе за Босну и Херцеговину у Сарајеву, члан Управе Савеза новчаних и осигуравајућих завода Краљевине СХС у Загребу и председник и потпредседник многих индустријских предузећа у овом делу Краљевине.⁴⁴ Страни власници су, преко тако маркантне фигуре у привредном животу државе, себи обезбедили несметан даљи рад и повећање главнице са 14 на 20 милиона круна, што је омогућило континуитет учешћа ове банке у неким од најјачих индустријских предузећа у Босни и Херцеговини, Хрватској и Словенији попут: „Деоничке пиваре“, Штампарије „Босанске поште“ и „Босанско-херцеговачког грађевинског предузећа“ у Сарајеву, Опће осигуравајућег дионичког друштва „Сава“, „Грађевинског дионичарског друштва“ у Загребу или Грађевинског друштва „Обнова“ д.с.о.ј. у Љубљани.⁴⁵

Истовремено је новооснована држава, и поред тога што је одмах по завршетку Првог светског рата добила од *Hrvatske podružnice Wiener Bankverein* у За-

43 Dušan Mišić, „Pregled jugoslovenskog novčarstva i bankarstva“, *Nova Evropa*, Zagreb, 1923, 348; Велимир Бајкић, *Наше банкарство*, Летопис Матице Српске, књ. 313, Нови Сад, 1927, 222–223; Rudolf Bičanić, „Ekonomske promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918“, *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb, 1967, 102.

44 *Deset godina saveza novčanih i osiguravajućih zavoda Kraljevine SHS, 1919 - 1929*, (Zagreb: Savez novčanih i osiguravajućih zavoda Kr.SHS, 1929), 19; *Ko je ko u Jugoslaviji*, (Beograd, Zagreb: Nova Evropa: Jugoslovenski godišnjak, Nova Evropa, 1928), 15: Никола Берковић је рођен 1862. у Врбовцу (Хрватска). Похађао је гимназију у Загребу и Трговачку академију у Грацу и поседовао богато искуство рада у аустроугарским банкама.

45 *Les banques en Yougoslavie*, „Kraljevina SHS, Jugoslovensko novinarsko udruženje“, Beograd, 1927, 135.

гребу један од првих зајамова, према њој, као филијали непријатељске банке, ипак је спровела секвестрацију 17. маја 1919. године. Руковање секвестрираном имовином било је најпре у домену Министарства трговине и индустрије, а потом Министарства правде које је под секвестар ставило активу и пасиву свих бивших филијала аустроугарских банака.⁴⁶ Међутим, погоршање привредне ситуације у земљи због недостатка домаћег капитала, као и неспретно извођење национализације страних предузећа, довели су до тога да је и ова секвестрација након нешто више од годину и по дана представљала за привредни живот државе више баласт него што је од ње имала користи.

Финансијски капитал сконцентрисан у хрватским и филијалама страних банака, био је због своје експанзивне моћи и пре Првог светског рата усредсређен на кредитирање хрватске привреде и нарочито индустрије, трговине и рударства. Влада Краљевина СХС предвођена радикалом Стојаном Протићем, свесна тешких последица по сопствену привреду, посебно када су у питању индустријска предузећа у Хрватској и Словенији, већ марта 1920. године почиње да разматра укидање секвестра над *Hrvatskom podružnicom Wiener Bankverein* у Загребу. Одлучено је да Министарство правде на челу са Момчилом Нинчићем ову одлуку искористи да од бечке банке добије одређене уступке. Тако је отварање Подружнице брзо било доведено у везу са „отварањем Генералне Дирекције у Београду, и то у периоду од три месеца након скидања сквестра (...) с тим да њен Управни и Надзорни одбор буде састављен већином од

46 АЈ, 65-1498-2482, досије *Wiener Bankverein*, акт Министарства правде Краљевине СХС о секвестрираној филијали, IV, br. 7503, 16. 10. 1920; такође: *Jugoslovenski kompas, financijalni dio*, 1919, 1920, Zagreb, 1921, 324.

југословенских држављана; затим да *Wiener Bankverein* буде у обавези да дотира потребан обртни капитал; да депои и улози југословенских држављана морају увек бити у земљи те да резерве морају да буду у нашим Државним папирима“.⁴⁷

Услов који се није нашао међу ових пет, а који је заправо најважнији и на којем је Министарство правде у овом решењу такође инсистирало, јесте да представници *Wiener Bankverein* потпишу посебну изјаву у којој би се одрекли права на надокнаду штете причињене секвестром и којом би се обавезали да ће сами сносити све до тада учињене трошкове. Ово решење прослеђено је Одељењу за кредитне установе и осигурања Министарства трговине и индустрије које је у том тренутку управо преузимао Момчило Нинчић. У даљем вишемесечном анализирању решења „продубљени“ су постојећи услови и допуњени су новим. Тако је тачка 2 у којој се захтева да Управни и Надзорни одбор буде састављен већином од југословенских држављана, измењена захтевом да то буду „несумњиво држављани без права опције“ да би затим био унет нови, врло интересантан услов, по коме „дивиденде акција, које су у рукама немачких поданика да се депонују Управи Фондова за репарациону комисију“.⁴⁸ Ово је заправо значило да југословенска влада жели да изврши национализацију банке, која би заузврат добила слободан приступ свим својим индустријским компанијама на територији Краљевине.

Преговори су се одвијали у сенци врло турбулентних политичких дешавања у новооснованој држави. Већ маја 1920. године пала је влада Стојана Протића и формирана нова коалициона влада Миленка Веснића.

47 АЈ, 65-1498-2482, досије *Wiener Bankverein*, решење Министарства правде, Одсека за Секвестар, С. Бр. 8178, 22. 3. 1920.

48 Исто решење бр. 10.388, 28. 12. 1920.

Међутим, почетком јануара 1921. пала је и влада Миленка Веснића, а нову владу формирали су радикали на челу са Николом Пашићем. За разлику од свих претходних, ова је имала веома мало слуха за важност уласка страног капитала у земљу.⁴⁹ Нема сумње да је то разлог зашто је банка већ 21. јануара 1921. године пристала на све постављене услове, иако је била потпуно свесна да их не може у целости испунити, с обзиром на то да су се они једноставно косили са Правилима *Wiener Bankverein*, према којима ни једна њена филијала не може имати засебне управне и надзорне одборе чијим би члановима посебно додељивала дивиденде. Друго је питање да ли су то знали творци решења о скидању секвестра над овом банком.⁵⁰

Тако се до протоколисања филијале у Београду, августа 1921. године, све одвијало „по плану“, па је банка чак одредила врло звучна имена за чланове Управног одбора: Оскара Полака, бечког директора *Wiener Bankverein*, Хуга Вајнбергера, директора *Hrvatske podružnice* из Загреба, Давида Хохнера заменика директора новоосноване филијале у Београду а бившег инспектора у Министарству трговине и индустрије, као и три члана Надзорног одбора: Косту Ризнића, Влајка

49 Српски радикали на челу са Николом Пашићем имали су готово традиционално анимозитет према присуству страног капитала у држави, види: Vesna Aleksić, „Sprega države i privatnih akcionarskih banaka u Srbiji do Drugog svetskog rata – Primer Beogradskog kreditnog zavoda“, *Bankarstvo*, 41, 5/2012, 56–73.

50 АЈ, 65-1498-2482, досије *Wiener Bankverein*; Београдски трговачки суд је 21. 1. 1921. на основу одобрења МТИ-а, огласио оснивање филијале *Wiener Bankverein* (бр. 1113) са дотираним капиталом у вредности 7,5 милиона динара. Према овом документу, право потписивања и задуживања фирме имао је само пуномоћник Хуго Вајнбергер, директор *Hrvatske podružnice Wiener Bankverein* у Загребу.

Гођевца и Михајла Бајлонија. Сви набројани чланови били су југословенски држављани изузев директора Оскара Полака.⁵¹ Велика је вероватноћа да је пристајање на постављене услове и оснивање филијале у Београду заправо био параван *Wiener Bankverein* у настојањима да поврати изгубљене деонице у великим словеначким предузећима: „Кемичној творници“ Д.Д. у Шоштању, фабрикама хартије „Вевче“ и „Медводе ин Горичане“ Д.Д. у Љубљни и др. Међутим, словеначки финансијски кругови пружили су још у фебруару 1921. године, обновљеној *Hrvatskoj podružnici* из Загреба као и Министарству трговине и индустрије, који је то обнављање одобрило, веома јак отпор. Тако је Одељење Министарства трговине и индустрије у Љубљани отворено изразило сумњу у национализацију филијале *Wiener Bankverein* и оценило отварање филијале у Београду „невероватним“.⁵² Београдски представници овог министарства настојали су опет, да на сваки начин убеди словеначке колеге у нешто у шта ни сами нису много веровали.⁵³ Тако, Секција за секвестре Министарства правде у Загребу покушава да Одељењу Министарства трговине и индустрије у Љубљани да тумачење у којем стоји да „пошто је подружница у смислу тачке 5 гореспоменутог министарског решења

51 АЈ, 65-1498-2482, информација о одлуци Управе *Wiener Bankverein* од 11. 1. 1921. о оснивању филијале у Београду, према приложеним условима; уверење Министарства правде Краљевине СХС, IV секције секвестра за аустријске објекте о испуњењу свих постављених услова за оснивање филијале *Wiener Bankverein*, бр. 61, 16. 4. 1921; из овог уверења види се да је поменута тачка 4 из решења бр. 9896 која се односи на депоновање дивиденда акција непријатељских поданика, још решењем министра правде бр. 926 од 14. 4. 1921. оглашена за неважећу.

52 АЈ, 65-1498-2482, преписка између Одељења за кредитне заводе и осигурања у Београду и Одељења МТИ-а у Љубљани.

53 АЈ, 65-1498-2482.

дужна располагати властитим обртним капиталом те у смислу тачке 2. истог решења дужна поставити свој посебан управни и надзорни одбор у коме ће већина бити несумњиви наши држављани без права опције то се ова подружница има сматрати национализованом“. Само месец и по дана касније из Београда у Љубљану стиже још једно тумачење у коме се каже: „...Министрово је мишљење, (Министра правде, прим. аут.) да не постоје разлози за сметње у раду тог друштва, већ да треба сматрати подружнице 'Wiener Bank Verein' које се налазе на нашој територији равноправним са осталим домаћим заводима у толико пре, што је и Господин Министар Трговине и Индустрије решењем својим од 1. XI 1920. год. одобрио тој Банци, да има право радње на целој територији наше Краљевине...“ Међутим, на полеђини овог истог документа који је прослеђен у Љубљану, инспектор МТИ-а, Милорад Зебић, практично демантује мишљење министра правде подвлачећи да: „и ако је Винер Банк Ферајну дато право рада у земљи, опет се он не може сматрати као домаће друштво. Он може својим капиталом учествовати у индустријским предузећима. Али, ако се извесно индустријско предузеће, које је било под секвестром, има национализовати и у њему обезбедити превала домаћег капитала и утицаја, онда се за учешће у том делу капитала Винер Банк Ферајн не може сматрати равноправним с домаћим друштвима, пошто је у њему страни капитал а он сам странао друштво чија је централа у иностранству.“⁵⁴

Када је 25. августа 1921. протоколирана нова филијала *Wiener Bankverein* у Београду испоставило се да су сумње Словенаца биле потпуно основане. Наиме, од Управног и Надзорног одбора, односно од најављене

54 Исто.

„национализације“ није било ни речи. Формирана је, дакле, само филијала у коју су поред већ поменутих директора Оскара Полака, Хуга Вајнбергера и заменика директора Давида Хохнера, ушли још и Јосиф Гутман као директор филијале, а ранији директор *Српске кредитне банке* у Београду, Никола Д. Ђорђевић као заменик директора, раније заменик директора *Прометне банке* у Београду и Душан Аранђеловић као прокуриста, бивши шеф банкарског одсека Генералне дирекције државног рачуноводства у Београду.⁵⁵ Објашњење за овакав расплет догађаја даје аустријски историчар Фриц Вебер који наводи да је ондашња аустријска штампа указивала на непатриотско понашање главних бечких банака и посебно истицала пример *Wiener Bankverein*, чија је новоотворена филијала у Београду одобрила југославенској влади кредит од чак милион долара.⁵⁶ Очигледна промена у избору главних представника филијале у Београду, последица је одлуке Беча да тежиште послова, и поред законских обавеза, задржи у Загребу (постављањем за директора Хуга Вајнбергера иначе директора *Hrvatske podružnice* још од 1908. године), док је поред Вајнбергера избор Хохнера и Гутмана у Београду, јасан показатељ настојања да се успостави веза међународног и домаћег јеврејског капитала.⁵⁷ Филијала је отпочела званично са радом септембра 1921. године, усељавањем у изнајмљене

55 АЈ, Опште југословенско банкарско друштво а.д. (151)-1-1, оглас Београдског првостепеног трговачког суда од 25. 8. 1921. бр. 7477 о протоколисању чланова Дирекције филијале *Wiener Bankverein* у Београду, према којем се види да је престало самостално право Хуга Вајнбергера на потписивање и задуживање ове филијале, али не и његово право одређивања и смењивања директора и прокуриста које је имао по пуномоћју из Беча.

56 Weber, *Vor dem großen Krach*, 34.

57 Више види: Jelena Rafailović, „Economic Structure of the Population in the Kingdom of SCS“, *Tokovi istorije*, 3/2019, 79–104.

просторије хотела „Гранд“ у улици Чика Љубиној бр. 20.⁵⁸ У јавности је од „завода који је филијала Винер Банк Ферајна у Бечу, и припада поданицима непријатељских држава а капитал је аустријског порекла“, за релативно кратко време постала „подружница (која) заузима угледно место међу кредитним установама у Хрватској и има чисто национално обележје у свом пословању, јер финансира многа домаћа привредна предузећа“.⁵⁹ Као кључни разлози за укидање секвестра помињали су се тада њени повериоци, швајцарски заводи, домаће банке и службеници филијале којима се као држављанима Краљевине СХС морао обезбедити посао.⁶⁰

Улога обе ове филијале у привредном животу Краљевине СХС, састојала се у томе, што су углавном кредитирале трговачка и индустријска предузећа, док су занатство и пољопривреда били потпуно занемарени. Каматне стопе на одобрене кредите биле су ниже него код осталих новчаних завода, јер су имале значајну инострану подршку, а самим тим су и лакше могле да долазе до нових расположивих средстава.⁶¹ Управо због својих страних повериоца, одобрени кредити нису могли бити дугорочни, већ су због сигурности посла били искључиво краткорочни. Поред већ поменутих индустријских предузећа у Словенији и Хрватској, које су кредите добијале преко *Хрватске подружнице*, у Србији су таква кредитирања преко београдске филијале започела тек 1926. године, када су највеће кредите добиле

58 Београд у прошлости и садашњости, поводом 500-годишњице смрти Деспота Стевана (1389-1427), IV, Огласни део, Београд, 1927.

59 АЈ, 65-1498-2482, досије *Wiener Bankverein*.

60 Исто.

61 АЈ, 151-1-1, грађа везана за оснивање и ликвидацију београдске филијале *Wiener Bankverein*.

фирме: „Хоровиц С. Корнел – стовариште хартије“, „Хирц Луис – извоз земаљских производа“ из Београда и фирма „Браћа Берг“ из Вршца.⁶² Иако је великим позајмицама практично контролисала рад *Јагодинске, Лесковачке банке и Банке „Стара Србија“* из Скопља, ова банка страног капитала није показивала у овом периоду интерес за отварање филијала у унутрашњости Србије, што уосталом, није показивала ни једна друга страна банка у овом периоду.⁶³

Како је у Краљевини СХС савлађивање „валутне збрке“, праћене инфлацијом и финансијским спекулацијама трајало све до јануара 1923. године, када је динар почео да се учвршћује, у београдској филијали био је забележен, пре свега, стални пораст улога на штедњу, да би се тек од маја 1925. године, када се динар усталио на циришкој берзи на 9,13 швајцарских франака за 100 динара, отвориле нове могућности кредитирања *Wiener Bankverein*-а у Србији. Треба имати у виду да је исте године објављена и прва југословенска Општа царинска тарифа, по којој је домаћа индустрија добила просечну заштиту од 21 до 25% на вредност увезених фабричких производа. Царинска тарифа је била један од битних услова индустријализације земље, као и бесцарински увоз индустријских постројења, пореске олакшице и сл. Чиме су, међутим, биле створене могућности да и страни капитал инвестиран у самој Краљевини, као „до-

62 АЈ, 151-41-65: досијеа додељених кредита београдске филијале *Wiener Bankverein* 1921-1928.

63 Исто; Vladimir V. Rozenberg and Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu: država, banke, inostrani i domaći kapital u službi privrede*, (Београд: Балканска штампа, 1940), 23–25.

маћи“ произвођач користи исте те заштитне царине за постизање релативно високих профита.⁶⁴

Велика светска економска криза и крах аустријских банака

Европски економски процват 1920-их није испунио очекивања аустријских великих банака. У Аустрији није дошло до значајнијег економског раста, па се тако ни финансијски губици као последица рата и инфлације нису могли надокнадити. Број банака се током 1920-их смањивао што ликвидацијама, што преузимањем мањих од стране већих банака (са 358 банка 1923. на 150, 1935. године). Најдраматичнији случај били је спашавање бечке *Bodencredit-Anstaltbank* 1929. године, због које су *Creditanstalt* и њен председник Луис Н. Ротшилд били изложени огромном политичком притиску да је преузму. Ово је од некада моћног *Creditanstalt*-а створило „гиганта на стакленим ногама“, који је две године касније, у јеку глобалне економске кризе постао потпуно неликвидан. Наиме, у мају 1931. године *Creditanstalt* је претрпео додатне губитке у износу од 140 милиона шилинга или 1.200 милиона тадашњих динара, што је, примера ради, износило тачно колико и укупни менични портфељ Народне банке Краљевине Југославије. Не само да су изгубљене резерве банке, већ је изгубљено и више од половине акционарског капитала, што је значило да банка мора да затвори шалтере и изврши ликвидацију. Да би се сачувало поверење страних поверилаца, на чијим се кредитима заснивала пословна делатност ове банке, али и да би се спасила аустријска

64 Види више: Vesna S. Aleksić, *From Affiliation to Nazification, The Political Destiny of a 'Grossbank' in Yugoslavia 1918-1945*, (Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2021), 108–139.

привреда, њену санацију преузела је на себе аустријска влада и њена Народна банка.

Аустријски канцелар Ото Ендер већ средином истог месеца представио је план опоравка који је подразумевао да влада ставља на располагање 100 милиона шилинга, Народна банка и *Банкараска кућа Ротшилд* по 30 милиона шилинга, док се ослобађањем скривених резерви добијало још 40 милиона шилинга, као и 29,4 милиона шилинга 25% девалвациојм. Јавни сектор је због преузимања на себе готово 40% губитака банке, добио од „реорганизованог“ *Creditanstalt*-а 43% акционарског капитала.⁶⁵ Ово је била изненађујуће велика сума, с обзиром на то да је износ аустријског буџета у време када се држава већ суочавала са падом пореских прихода због почетка глобалне економске кризе, једва износио око две милијарде шилинга. На срећу, страни повериоци били су прилично одговорни и у почетку су се задржали у банци са капиталом од око 500 милиона шилинга. Чак половина акционарског капитала и половина кредита одобрених *Creditanstalt*-у долазила је из иностранства, а на листи страних кредитора налазила су се тада најзначајнија имена из света међународних финансија. Они су средином маја 1931. под вођством лондонског огранка *Банкарске куће Ротшилд* и *Bank of England*, основали *Austrian Credit Anstalt International Committee* у Лондону, који је обухватио отприлике 102 од укупно 130 страних банака.⁶⁶

Овај договор, међутим, није дуго био одржив јер се испоставило да је прави дуг банке чак 900 милиона

65 Dieter Stiefel, "Die Krise der Credit-Anstalt in den 1930er Jahren und ihre Folgen für das österreichische Bankensystem", Zum Thema »Bankrott«, oesterreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften: ÖZG 19.2008.3, 117–141.

66 Исто.

шилинга. У покушајима да се се изађе из кризе биле су девестиране девизне резерве аустријске Народне банке, пале су две аустријске владе које су као нови акционар *Creditanstalt*-а повукле највећи део финансијског плазмана банке из других земаља, међу којима је била и Југославија, где се налазило неколико њених значајних банкарских и индустријских афилиција. Ланчана реакција која је затим уследила, довела је у тешко стање до тада највеће приватне банке у Југославији, *Прву хрватску штедионицу* и *Југословенску удружену банку*. Била је то управо последица повезаности финансијског, индустријског и трговачког капитала а на сличан начин осетила се тада у читавој Европи. Истовремено и *Wiener Bankverein* 1931. године постаје жртва кредитне панике настале међу иностраним и домаћим повериоцима. Како јој је број поверилаца био мањи, а финансијска снага патронатских новчаних завода много снажнија него код *Creditanstalt*-а, то је и могућност да из сопствених средстава изврши реорганизацију и санирање била далеко већа. У јулу 1932. године извршила је реструктурирање тако што је отписала око 45 милиона шилинга дуга и издала 23 милиона шилинга у новим акцијама, од којих је већина била у страном власништву. Међутим, тежак положај у којем се у међувремену нашло белгијско и швајцарско банкарство, довело је до тога да је већ у марту 1933. године *Wiener Bankverein*, поред обавезе исплате 19 милиона шилинга, била у опасности и од потпуног губитка својих резерви и основног капитала.⁶⁷

Белгијско банкарство показивало је велику отпорност у првим годинама кризе захваљујући радикалном

67 Stiefel, "Die Krise der Credit-Anstalt in den 1930er", 117-141; „Опште Југословенско Банкарско Друштво и његови заштитници из иностранства“, *Анализа биланса* додатак *Народном благостању*, IV, 36, Београд, 3. 9. 1932, 267-275.

процесу фузионирања банака, када је њихов број за само годину дана пао са 99 (крајем 1930.) на 66 (крајем 1931. године). На овај начин, била је постигнута већа концентрација капитала „а сигурност уместо вероватности у велике добитке, постао је главни постулат код нових банкарских ангажмана“.⁶⁸ *Société Générale de Belgique* као највећа приватна белгијска банка, није у овом периоду бележила губитке, као ни њена „филијала“ *Banque Belge pour l'Etranger*. Први наговештај кризе осетио се тек када је *Société Générale* почела да показује непромењени износ добитка за пословне 1931. и 1932. годину, док је у исто време *Banque Belge pour l'Etranger* смањила дивиденду са 8% на 6%. Како су се обе банке у знатној мери бавиле финансирањем индустрије у разним деловима света, са захуктавањем економске кризе многе њихове тражбине су пропале, а још већи број је био једноставно замрзнут.⁶⁹ У оваквој ситуацији, гаранцију за сва таква потраживања преузела је на себе белгијска држава оснивањем Националног завода за индустријски кредит, док су белгијске банке добиле 3% двадесетогодишњих обвезница гарантованих од државе. Заузврат, морале су да пристану на сопствену реорганизацију, у смислу одвајања депозитних од финансијских послова. На основу Закона о реформи банака у Белгији, донетог августа 1934. године, *Société Générale* је била подељена на депозитну банку и холдинг друштво. Под старим називом постојало је од тада холдинг друштво за финансирање индустрије, док

68 „Обавештајна служба: новчарство“, *Народно благостање*, IV, 43, Београд, 22. 10. 1932, 678.

69 Укупан добитак *Société Générale* се у период од 1919. до 1932. повећао са 9 милиона на 234 милиона франака. види: Jo Cottenier и др, *Dossier La Société générale: 1822-1992*, 42; *Народно благостање*, IV, 48, Београд, 26. 11. 1932, 763, и исто, V, 3, Београд, 14. 1. 1933, 43.

је за депозитни посао створена нова *Banque de la Société Générale de Belgique*, са којом су се фузионирала скоро сва депозитна одељења белгијских провинцијских банка, која су улазила у састав некадашње велике банке.⁷⁰ Нешто касније је и *Banque Belge pour l'Etranger* приступила сопственој реорганизацији, и то тако што је своје филијале у Лондону, Паризу и Њујорку претворила у самостална холдинг друштва, а своје банкарске послове којима се бавила углавном у Кини, пренела на новоосновану *Banque Belge pour l'Etranger Extreme Orient*. Како је сама била филијала највеће белгијске приватне банке, њено претварање у самостално холдинг друштво, према мишљењу белгијских банкарских стручњака није више имало свој *raison d'être*, због чега ју је *Société Générale* потпуно преузела, а затим повећава своју акционарску главницу на 796 милиона франака.⁷¹

Криза кроз коју су пролазиле њене заштитнице из иностранства, није могла а да се не одрази на даљи рад саме *Wiener Bankverein*. Иако је, након првог налета улагача, у лето 1931. године, успела да самостално изврши санирање, криза поверења у ову аустријску банку није јењавала. Након нешто више од две године, марта 1933, поново се нашла у тешком финансијском положају, али је овога пута, добила помоћ аустријске владе и Народне

70 Више о реформи белгијског банкарства види: Ginette Kurgan-van Hentenryk, "Finance and financiers in Belgium, 1880-1940", 317-335; Eric Bussiere и др, *Industrialisation et sociétés en Europe occidentale 1880 - 1970*, 120-121; „Санација банака у Белгији“, *Народно благостање*, VI, 35, Београд, 25. 8. 1934, 551 и исто, VI, 41, Београд, 6. 10. 1934, 651.

71 „Обавештајна служба: новчарство“, *Народно благостање*, VII, бр. 49, Београд, 30. 11. 1935, 779; „Банкарска реформа у Белгији завршена“; исто, VIII, бр. 2, Београд, 11. 1. 1936, 24.

банке.⁷² Међутим, како је држава већ уложила огромна средства у санирање *Creditanstalt*-а, није била у стању да на исти начин помогне, не само *Wiener Bankverein*, већ и трећој преосталој приватној банци у Аустрији, *Nideroesterreichische Eskontgesellschaft*. Након нешто више од годину дана потраге за решењем банкарске кризе, аустријска влада је у сагласности са страним повериоцима донела одлуку да, већ готово саниран *Creditanstalt* преузме сву активу и пасиву *Wiener Bankverein*, да би затим, тако уједињене, презеле само „здраве“ банкарске послове од *Nideroesterreichische Eskontgesellschafta*, док би се њен већи, индустријски део ангажмана, предао новооснованом предузећу *Österreichische Industrie Kredit A.G.*⁷³ Тако је крајем 1933. године дошло до концентрисања целокупног бечког банкарског система у јединствену банку под називом *Österreichische Creditanstalt-Wiener Bankverein* (*Creditanstalt-Bankverein*). У том смислу, *Creditanstalt* је повећала капитал на 167 милиона шилинга. Нове акције у вредности од 97 милиона шилинга преузела је аустријска држава, док су страни кредитори наставили да држе своје акције у вредности од 70 милиона шилинга. *Creditanstalt* је посредно, преко финансијске групе Ротшилд био у јаким везама са лондонским Ситијем, док се у *Wiener Bankverein*-у, највећи пакет акција у износу од 500 хиљада шилинга, налазио у поседу аме-

72 Fritz Weber, "Die große Bankfusion des Jahres 1934. Organisatorische Innovation oder österreichische Improvisation?" in: *Die vielen Gesichter des wirtschaftlichen Wandels: Beiträge zur Innovationsgeschichte* (ed. Peter Berger, Andreas Resch), Lit Verlage GmbH&Co, Wien, 2011, 223–259; „Најновија аустријска санација банкарства добила је признање у целом свету“, *Народно благостање*, V, 14, Београд, 1. 4. 1933, 223–224.

73 Stiefel, "Die Krise der Credit-Anstalt in den 1930er Jahren", 117–141; „Нови напори око санације аустријског банкарства“, *Народно благостање*, VI, 20, Београд, 12. 5. 1934, 311.

ричке инвестиционе банке *Dillon, Read & Co.* New York (чији власник је био Кларенс Дилон пореклом пољски Јеврејин и велики франкофил).⁷⁴ Остатак акционарске главнице, у износу од 250 хиљада шилинга био је у поседу банкарског конзорцијума *Société Générale*; од марта 1930. године, овде је био ангажован у извесној мери и капитал банке *Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft*; као и чешки капитал, након учешћа *Banque commerciale de Bâle* у фузији *Allgemeiner Böhmischer Bankverein* са *Böhmische Union-Bank (Česká banka Union)* у Прагу.⁷⁵

Закључак

Велика европска банкарска криза 30-их година XX века настала као последица Велике светске економске кризе, оставила је вишеструке импликације на југословенско приватно банкарство. Због огромних финансијских проблема у којима су се нашле аустријске банке, дошло је и до слабљења њихове улоге финансијских посредника у Југославији и на Балкану. Заправо, испоставило се да крупном међународном капиталу, финансирање старих аустријских аранжмана не доноси довољно жељене профите, а метод сарадње са појединим домаћим привредно-политичким представницима стварао је из године у годину све веће губитке. У читавој Европи се тада већ напуштала стара концепција банке „мешовитог типа“, која је истовремено финансирала индустрију и бавила се депозитним пословима. Нови тип холдинг банке искључивао је могућност коришћења краткорочних кредита преко текућих рачуна за финансирање

74 Bank History, Central Trust Company of New York: <http://www.smokershistory.com/Central.htm> (приступ: 12. 11. 2023).

75 Gerald D. Feldman, *Austrian Banks in the Period of National Socialism*, Cambridge University Press 2015, 224–226; Weber, *Vor dem großen Krach*, 254.

предузећа или чак индустријских концерна. Овом новом концепцијом биле су највише погођене банкарске афилације у индустријски неразвијеним европским државама, попут оних у Краљевини Југославији. Банке које су тамо кредитирале индустрију, нису смеле да у новонасталим приликама форсирају реализацију својих потраживања, зато што су код својих дужника биле и саме толико и у таквим облицима ангажоване да је пропаст тих дужника значио у неку руку и њихов крах. Стога, уколико су оне биле под чвршћом контролом западноевропских финансијских центара, утолико су и могле да очекују њихову помоћ, док су друге афилације, под већом контролом бечких и пештанских банка, биле готово препуштене себи и принуђене да помоћ траже од југословенске државе и њене емисионе банке. Ово је са друге стране омогућило јачање државних банака, које све до почетка Другог светског рата постају главни кредитори домаће индустрије и пољопривреде.

Извори и литература:

- Архив Југославије (фондови: 65 – Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије; 151 – Опште југословенско банкарско друштво а.д.)
- Aleksić, Vesna. "Connection between State and Private Shareholding Banks in Serbia up to the Second World War – Case Study of the Beogradski kreditni zavod/Sprega države i akcionarskih društava do Drugog svetskog rata – Studija slučaja Beogradskog kreditnog zavoda", *Bankarstvo*, God. 41, br. 5 (2012), Beograd, 56–73.
- Aleksić, Vesna. *From Affiliation to Nazification, The Political Destiny of a 'Grossbank' in Yugoslavia 1918-1945*, Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2021.
- Allinson, Mark. *Germany and Austria 1814–2000, Modern History for Modern Languages*, London: Hodder Arnold, 2016.
- Androsch, Hannes, Vorwort. "Betrachtungen über Werden, Wirken und Verschwinden der Creditanstalt, und warum Geschichts-

- wie Zukunftsvergessenheit wirtschafts- und gesellschaftspolitische Kardinalsünden sind”, Weber, *Vor dem großen Krach. Österreichs Banken in der Zwischenkriegszeit am Beispiel der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. Studien zur Wirtschaftsgeschichte und Wirtschaftspolitik*. eds. H. Matis und R. Sandgruber, Band 9. (Wien: Böhlau Verlag GmbH & Co, 2016), VII-XXXV.
- Bajkić, Velimir. *Naše bankarstvo*, „Letopis Matice Srpske“, knj. 313, Novi Sad, 1927. (Cyrillic)
- Baltzarek, Franz. “Finanzrevolutionen, Industrialisierung und Crédit Mobilier Banken in der Habsburgmonarchie”, *150 Jahre österreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas* (eds. O. Rathkolb, T. Venus, U. Zimmerl), Bank Austria Creditanstalt, Wien, 2005, 12–36.
- Belin, Ivo. „Konzentracija novčanih zavoda”: *Jugoslovenska njiva*, god. 3, Zagreb, 1919, 165.
- Berger, Peter, Günter Bischof, Plasser, Fritz (eds.). *From Empire to Republic: Post-World War I Austria*, Innsbruck University Press, 2016.
- Bičanić, Rudolf. „Ekonomske promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918”, *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb, 1967, 81–112.
- Bickerton, Ian. *The Illusion Of Victory: The True Costs of Modern War*, Melbourn University Press, 2011.
- Bussiere, Eric, Griset, Pascal, Bouneau, Christophe, Willot, Jean-Pierre. *Industrialisation et sociétés en Europe occidentale 1880 - 1970*, Paris: Armand Colin, 1997.
- Cameron, Rondo; Bovykin, V. I. (eds.), *International Banking 1870-1914*, Oxford University Press, 1992.
- Cottenier, Jo, De Boosere, Patrick, Gounet, Thomas. *Dossier La Société générale: 1822-1992*, Bruxelles: Edition EPO, 1989.
- Deželić Stanko. *Banke i Bankarstvo*, Zagreb 1921.
- Eigner, Peter, Falschlehner, Helmut, Resch, Andreas. *Geschichte der österreichischen Privatbanken*, Wien: Springer, 2018.
- Feldman, Gerald D, Hertner, Peter (eds.). *Finance and Modernization: A Transnational and Transcontinental Perspective for the Nineteenth and Twentieth Centuries*, London: Ashgate Publishing Ltd, 2008.
- Feldman, Gerald D. *Austrian Banks in the Period of National Socialism*, Cambridge University Press, 2015.

- Gaćeša, Nikola L. ur. *Istorija bankarstva u Vojvodini*, Novi Sad: Matica srpska i Vojvođanska banka, 2001. (Cyrillic)
- Gerlich, Peter, Campbell, David F. J. "Austria: From Compromise to Authoritarianism, *Conditions of Democracy in Europe 1919-39*", (eds. Dirk Berg-Schlosser, Jeremy Mitchell), Wien: Springer, 2000.
- Gerschenkron, Alexander. *An Economic Spurt that Failed: Four Lectures in Austrian History*, New Jersey: Princeton University Press, 1977.
- Gnjatović, Dragana, Dugalić, Veroljub, Stojanović, Biljana. *Istorija nacionalnog novca*, Beograd: Sineks, 2003. (Cyrillic)
- Herwig, Holger H. *The First World War Germany and Austria Hungary 1914-1918*, London: Bloomsbury Academic, 2014.
- Houtman-De Smedt, Helma, "The banking system in Belgium through the centuries"/"Le système bancaire en Belgique à travers les siècles", *Handbook on the History of European Banks*, (ed. Pohl, Manfred), Frankfurt am Main: European Association for Banking History E.V, 1994, 47-94.
- Keynes, John Maynard. *The Economic Consequences Of The Peace: With A New Introduction By Michael Cox*, Palgrave Macmillan, 2019.
- Kindleberger, Charles P, Aliber Robert. Solow, Robert. *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*, New York: Macmillan, 2011.
- Kindleberger, Charles P. *A Financial History of Western Europe*, Oxford University Press, 1993.
- Kohn, Feliks. *Trgovački i pravni leksikon*, Osijek: Tisak Građanske tiskare, 1937.
- Kosier, Ljubomir St, Ristić, Vasa. *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Beograd, Ljubljana: Bankarstvo, 1924. (Cyrillic)
- Kosier, Ljubomir. *Narodna banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1884-1924*, Zagreb 1924. (Cyrillic)
- Kövér, György. "The Rothschild Consortium and the State Debt of the Austro-Hungarian Monarchy", *The Hungarian Historical Review* Vol. 7, No. 2 (2018), 250-273.
- Kurgan-van Hentenryk, Ginette, "Finance and financiers in Belgium, 1880-1940", *Finance and financiers in European history, 1880-1960*, (ed. Cassis, Youssef), Cambridge University Press, 1992, 317-335.
- Lazarević, Žarko. "Slovenian Banks during the Great Depression", *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Compa-*

- rative Perspective*, Fourth Annual Conference of South-Eastern European Monetary History Network (SEEMHN), Belgrade 2009, 57.
- Milić, Danica. "Pregled delatnosti stranog kapitala u Srbiji do Prvog svet-skog rata", *Historijski pregled*, 2, Zagreb, 1964, 94–111.
- Milojević, Milan Đ. *Iz oblasti naše spoljne politike I*, Beograd, 1932. (Cyrillic)
- Mirković, Mijo. *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918-1941*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1952.
- Mišić, Dušan. *Pregled jugoslovenskog novčarstva i bankarstva*, Zagreb: Nova Evropa, 1923.
- Mitrović, Andrej. *Ungarische Commerzialbank na Balkanu do 1918. godine*, „Zbornik Matice srpske“, 34, Novi Sad, 1986, 43–80.
- Mitrović, Andrej. *Strane banke u Srbiji 1878 – 1914, politika, progres, evropski okviri*, Beograd: Stubovi kulture, 2004. (Cyrillic)
- Pavlaković, Vjeran, Jovanović, Vladan. "Struggling with State-Building in Interwar Yugoslavia" (Chapter 2) John R. Lampe, Constantin Iordachi (Eds.), *Battling over the Balkans. Historiographical Questions and Controversies*, Budapest – New York: CEU Press, 2020, 97–146.
- Rafailović, Jelena. „Economic Structure of the Population in the Kingdom of SCS“, *Tokovi istorije*, 3 (2019), 79–104.
- Rathkolb, Oliver, Venus, Theodor, Zimmerl, Ulrike. „Die Wiener Großbanken und der Aufbau einer zukunftsweisenden Finanzarchitektur (1855-1914)“, *150 Jahre oesterreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas*, Bank Austria Creditanstalt, Wien, 2005, 11–110.
- Rozenberg, Vladimir, Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu, država-banke-inostrani i domaći kapital u službi privrede*, Beograd: Balkanske štampe, 1940.
- Stiefel, Dieter. "Die Krise der Credit-Anstalt in den 1930er Jahren und ihre Folgen für das österreichische Bankensystem", Zum Thema »Bankrott«, *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*: ÖZG 19. no. 3, Wien, 2008, 117–141.
- Teichova, Alice. "Banking and Industry in Central-East Europe in the first decades of the 20th century", *150 Jahre oesterreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas* (eds. Oliver Rathkolb, Theodor Venus, Ulrike Zimmerl), Wien: Bank Austria Creditanstalt, 2005, 148–161.

Weber, Fritz. "Die große Bankfusion des Jahres 1934. Organisatorische Innovation oder österreichische Improvisation?" *Die vielen Gesichter des wirtschaftlichen Wandels: Beiträge zur Innovationsgeschichte* (eds. Peter Berger, Andreas Resch), Lit Verlage GmbH&Co, Wien, 2011.

Weber, Fritz. *Vor dem großen Krach: Österreichs Banken in der Zwischenkriegszeit am Beispiel der Credit Anstalt fuer Handel und Gewerbe*, Wien: Boehlau Verlag GmbH & Co, 2016.

Les banques en Yougoslavie, Beograd: Jugoslovensko novinarsko udruženje, 1927.

Beograd u prošlosti i sadašnjosti, povodom 500-godišnjice smrti Despota Stevana (1389 - 1427), IV, Beograd, 1927. (Cyrillic)

Deset godina saveza novčanik i osiguravajućih zavoda Kraljevine SHS, 1919 - 1929, Zagreb, 1929.

Ko je ko u Jugoslaviji, Beograd, 1928.

„Obaveštajna služba: novčarstvo“, *Narodno blagostanje*, IV, 43, Beograd, 22. 10. 1932, 678; „Najnovija austrijska sanacija bankarstva dobila je priznanje u celom svetu“, *Narodno blagostanje*, V, br. 14, Beograd, 1. 4. 1933, 223-224; „Sanacija banaka u Belgiji“, *Narodno blagostanje*, VI, 35, Beograd, 25. 8. 1934, 551; „Novi naponi oko sanacije austrijskog bankarstva“, *Narodno blagostanje*, VI, br.20, Beograd, 12. 5. 1934, 311; „Obaveštajna služba: novčarstvo“, *Narodno blagostanje*, VII, br. 49, Beograd, 30. 11. 1935, 779; „Bankarska reforma u Belgiji završena“, *Narodno blagostanje*, VIII, br. 2, Beograd, 11. 1. 1936, 24. (Cyrillic)

Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein 1855-1955, Wien: Creditanstalt-Bankverein, 1957.

Службене новине Краљевине СХС

Jugoslovenski kompas

Dictionnaire historique de la Suisse: <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/044716/2002-05-01/>

Bank History, Central Trust Company of New York:

<http://www.smokershistory.com/Central.htm>

Summary

Vesna S. Aleksić

CREDITANSTALT-WIENER BANKVEREIN AS AN EXAMPLE OF THE PENETRATION OF INTERNATIONAL FINANCIAL CAPITAL INTO THE ECONOMY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Until the First World War, the banks *Creditanstalt* and *Wiener Bankverein* were woven into the network of Austro-Hungarian and German banks in the Balkans, and when their interests demanded it, they knew they should be part of a consortium of other European banks. With the concentration of large capital, strong banks then became increasingly involved with industry, mining, transport, trade, and agriculture. This “new type” banking, in which the Viennese bank sought to play a significant role, was the link between financial affairs and politics. The businesses and interests of such banks were partly the interests of the national economy. With the creation of two opposing alliances of major European states in the last third of the nineteenth and early twentieth centuries, there was a real race to achieve absolute economic and political monopolies, which made the operation of *Creditanstalt* and *Wiener Bankverein* in the Balkans increasingly political. However, it seemed that after World War I they would be eliminated from this merciless economic and political game, but economic and political ties, vast knowledge, and experience, as well as many their economic affiliations on the territory of the newly founded Kingdom of SHS, have made these two Viennese banks gain the role of an important financial intermediary. Namely, for large European capital, especially that which came from Swiss, Belgian, English, and Dutch banks, and which was not

directly engaged in the Balkans even before 1918, intermediation, especially of Viennese banks, was of great importance. At the same time, for the Viennese banks themselves, this was a unique opportunity to return to the Balkan economic scene with the help of international financial capital. Earlier, they built their positions, using the influence and prestige of their country, harmonizing business interests with the interests of the national economy. Thus, in the case of the Kingdom of Yugoslavia, the old Viennese banks skillfully took advantage of the fact that the state, due to complex internal political circumstances, was unable to organize a strong enough national banking apparatus that could successfully cover the growing financial needs, especially in industry, regardless of foreign financial influence. Taking advantage of this situation, as well as relying more on foreign than their own capital, the Viennese banks gradually regained their old positions and enabled the penetration of international capital into the Yugoslav financial market. However, the great crisis of European banking in the 1930s will show the unsustainable conception of “mixed type” banks, which will also represent the end of the domination of the Austrian-German banking organization in the Balkans embodied through the newly formed bank *Creditanstalt-Wiener Bankverein*. Each further placement of large international capital will be based exclusively on its own estimates, while business policy will be characterized by much greater prudence in work.